

RUED LANGGAARD UDGAVEN

Redaktionsprincipper for **RUED LANGGAARD UDGAVEN**

Udarbejdet af Bendt Viinholt Nielsen 2000.

Senest revideret november 2006

Indhold:

Indledning s. 2

Kilderne s. 2

Overordnede redaktionsprincipper s. 3

Kilder og udgave – omfanget af typografisk markering s. 4

Redaktionel praksis s. 6

Redaktionsgrundlaget s. 6

Vejledende retningslinjer s. 6

Typografisk markering i nodeteksten s. 6

Gentagelser – og det, der ligner s. 7

Stiltilende korrektioner s. 8

Justeringer / rettelser s. 8

Tilføjelser s. 9

Udeladelser s. 10

Om sangtekster s. 10

Indholdet af det enkelte bind s. 11

Kritisk beretning s. 11

Nærværende redaktionsprincipper suppleres af følgende bilag:

Redaktionsvejledning 1 VEDR. NODERNE

Redaktionsvejledning 2 VEDR. TEKSTDELENE

Indledning

Dette papir definerer de redaktionelle principper for en praktisk, kritisk redigeret og videnskabeligt kommenteret udgave af Langgaards kompositioner, kaldet *Rued Langgaard Udgaven*. Udgaven blev grundlagt 2000-2002 af Bendt Viinholt Nielsen med støtte af Carlsbergfondet og på musikforlaget Samfundet til Udgivelse af Dansk Musik. Til det løbende videnskabelige og redaktionelle arbejde, nodesats og produktion søges støtte fra offentlige forskningspuljer og private fonde. Baggrunden for udgaven er en forlagsaftale, som Samfundet indgik i 1998 med Langgaard Fonden, og som omfatter stort set hele Langgaards hidtil utrykte produktion, ialt omkring 300 titler.

Der sigtes mod at få så mange af Langgaards værker som muligt publiceret efter principperne for RLU inden for en kortere årrække, således at musiklivet kan få stillet et præsentabelt og korrekt nodemateriale til rådighed i stedet for de utilfredsstillende manuskript-fotokopier, som man hidtil har måttet klare sig med. Der arbejdes med det ambitiøse mål for øje, at alle, eller så godt som alle, Langgaardværker foreligger publiceret inden for rammerne af RLU (også tidligere udgivne værker), senest når komponistrettighederne udløber med udgangen af år 2022.

Værkerne tages under redaktionel behandling og produceres i henhold til en udgivelsesplan, der – om muligt – koordineres med aktuelle indspilnings- og opførelsesplaner. Værkernes redigeres på en ensartet måde efter de principper, som er fastlagt i denne vejledning med tilhørende bilag, og som tager specielt højde for de komplicerede kildemæssige forhold, der generelt karakteriserer Langgaards musik.

Den redigerede nodeudgave leveres indtil videre fra forlaget som 'print-on-demand'. Efterspørgslen kan formodentlig foreløbig honoreres på denne måde, men hensigten med udgaven er dog også at opnå størst mulig udbredelse af Langgaards værker, hvorfor et egentligt udgivelsesprogram med bogtrykte udgaver bør sættes i søen på et tidspunkt.

Kilderne

Publiceringsarbejdet retter sig i stort omfang mod førsteudgivelse af kompositioner, som typisk foreligger i Langgaards autografmanuskript og i en form, der generelt er præget af hastig udfærdigelse, rettelser (som ikke altid er gennemskuelige), inkonsekvenser, manglende detaljer og småfejl. Der kan også være opførelsesmæssige problemer knyttet til kilderne, fx urealisable skift mellem alternerende instrumenter (i orkestermusik).

Da udgivelse af værkerne stort set ikke var på tale i Langgaards levetid, har komponisten hverken været motiveret eller tvunget til at foretage den korrekturlæsning eller ekstra finpudsning, som normalt følger med en udgivelsesproces. Mange af kompositionerne blev end ikke opført i samtiden, og kilderne til disse værker er derfor ikke blevet øjnet igennem af nodeskrivere, musikere eller dirigenter, som kunne være faldet over fejl og have indskrevet rettelser i fx stemmematerialet til et værk.

Når Langgaards notation i visse manuskripter eller visse passager af et værk kan være mangelfuld eller 'sjusket' afspejler det altså hans vilkår som komponist og hans temperament. Det er generelt den brede pensel, der males med. Som fuldblods musiker har Langgaard vidst, at det var interpretens fortolkning, det i sidste ende kom an på. Det fremgår dog også af mange, navnlig de tidlige kilder, at Langgaard kunne kere sig om endog særdeles subtile klanglige detaljer i musikken.

Normalsituationen er karakteriseret ved, at der kun foreligger én fuldstændig kilde, nemlig Langgaards renskrevne manuskript. Dette manuskript kan imidlertid i kraft af

tilføjelser og rettelser repræsenterer forskellige faser og således i sig selv fremstå som en kilde, der er åben for flere fortolkninger og udgivelsesmæssige muligheder.

Langgaards værker egner sig med andre ord ikke til at udgive "som manuskript" eller i en urtekstform, som mere eller mindre slavisk gengiver "hvad der nu en gang står" i kilderne. Det ville være det samme som at sende sorteper videre til de musikere, som skal opføre musikken. Tværtimod kræver et kildemateriale af denne art, at udgivelsesarbejdet gribes an med fast og konsekvent redaktionel hånd, således at udgaverne fremstår så vidt muligt musikalsk logiske og umiddelbart anvendelige for musikverdenen – selvfølgelig under hensyntagen til det valgte videnskabelige udgiverstandpunkt, som sætter grænser for udgiverens råderum og nodetekstens autenticitet i centrum. I praksis er det sådan, at den redaktionelle komplettering mv. ofte har et ret betydeligt omfang.

Kildematerialet natur samt udgavens ønske om at præsentere et givet værk i en autentisk og samtidig i en 'spilleklar', redaktionelt kompletteret form er baggrunden for, at Langgaard Udgaven følger det princip, at redaktionelle tilføjelser og rettelser synliggøres i udgaverne ved hjælp af typografisk markering i selve nodeteksten (skarpe parenteser, stipling af buer).

Den markering giver et visuelt indtryk af den redaktionelle indsats i forhold til Langgaards egen nodetekst og en mulighed for at vurdere udgiverens redaktionelle valg i form af tilføjede artikulationstegn, dynamiske betegnelser og andet, som kan have betydning for den musikalske fortolkning - uden at musikeren, dirigenten eller musikvidenskabsmanden skal grave disse informationer frem fra noteapparatet.

Man må beklage, at det karakterfulde præg Langgaards manuskripter har, forsvinder, når nodeteksten computersættes. Det er dog udgavens hensigt i den udstrækning, det er praktisk muligt, at gengive komponistens personlige kommentarer på deres originale plads i noderne.

De redaktionelle retningslinjer i denne manual tager udgangspunkt i en typisk, forholdsvis overskuelig kildesituation. For visse værkers vedkommende vil der være tale om særligt komplicerede, men også helt individuelle forhold, hvor udgiveren minutiøst må inddrage en række kilder, for at kunne etablere en 'holdbar' nodetekst. I disse tilfælde kræves måske en ikke-standardiseret kildekritisk redegørelse og en redaktionel løsning, som er skræddersyet til det pågældende værk.

Der henvises i øvrigt til den generelle beskrivelse af kildematerialet i værkfortegnelsen *Rued Langgaards Kompositioner*, 1991; s. 32-61.

Overordnede redaktionsprincipper

Udgaven er en *praktisk nodeudgave* baseret på et *kildekritisk, videnskabeligt grundlag*.

Da kravene til praktisk anvendelighed og kravene til autenticitet og videnskabelig dokumentation i nogen grad trækker i hver sin redaktionelle retning, skal det her præciseres, hvorledes udgaven fortolker de to udtryk.

"praktisk nodeudgave" betyder (punkterne er ikke i prioriteret rækkefølge):

- at redaktionen af et værk først afsluttes efter at nodematerialet har været afprøvet i praksis (i forbindelse med indstudering, opførelse eller pladeindspilning), og der har været lejlighed til at fange eventuelle nodefejl og indhente musikernes anbefalinger og kommentarer

- at notationsformer og skrivemåder ensrettes konsekvent efter en gængs, nutidig standard
- at Langgaards musikalske intentioner præsenteres for de udøvende på en klar og utvetydig måde – dvs. at ufuldstændig eller mangelfuld notation kompletteres og at tvivlsspørgsmål og uklarheder så vidt muligt elimineres
- at der findes pragmatiske løsninger i de tilfælde, hvor Langgaard foreskriver noder, der ikke kan udføres af de pågældende instrumenter eller kræver urealistisk hurtige skift til alternerende instrumenter
- at der produceres stemmer, korpartitur og/eller klaverpartitur til alle værker, hvor det er relevant
- at nodematerialet, ikke mindst løse stemmer, imødekommer alle professionelle krav til letlæselighed og opførelsesegnethed (også hvad angår grafisk form, orienteringsfortegn osv.)
- at partiturer til kammer- og orkestermusik tilrettelægges typografisk med henblik på udgivelse af letlæselige studiepartiturer (dirigentpartiturer i stort format fremstilles kun som kopi/computerudskrift til opførelsesformål samt evt. på særlig bestilling)
- at informationer af væsentlig opførelsesmæssig interesse, herunder varianter eller alternativer, meddeles i en "note til dirigenten" (eller lignende) foran i partiturerne

"et kildekritisk, videnskabeligt grundlag" betyder:

- at det redaktionelle arbejde er baseret på en kritisk vurdering af alle foreliggende kilder til et værk, således at udgiveren har fuldt overblik over kronologi og varianter og kan præsentere en autentisk nodetekst (udgangspunktet er BVNs utrykte registrant over Rued Langgaards Samling, Det Kongelige Bibliotek)
- at editering og stillingtagen til tvivlsspørgsmål foretages efter konsekvent anvendte principper
- at hvert værk ledsages af en redegørelse for de udgivelsesmæssige principper, en oversigt over det samlede kildemateriale og en udførlig beskrivelse af hovedkilden og andre kilder, der ligger til grund for udgaven
- at det dokumenteres i detaljer, hvad der er tilført, udeladt og ændret i forhold til hovedkilden

Kilder og udgave - omfanget af typografisk markering

Rued Langgaard Udgaven følger det generelle princip, at redaktionelle bidrag markeres typografisk i udgavens nodetekst. Formålet er, populært sagt, at synliggøre, hvor komponisten holder op og udgiveren tager over.

Den typografiske markering i Langgaard Udgaven forholder sig derfor principielt til en autentisk nodetekst, som typisk er identisk med værkets hovedkilde i form af komponistens renskrevne autografmanuskript. I en sådan situation er der et helt rent snit mellem hovedkilden og udgavens typografisk markerede detaljer.

Hvis hovedkilden til et værk af Langgaard en afskrift eller en revideret afskrift, er situationen mere kompliceret. Udgiveren må være på vagt over for enhver afskrivertekst, og som hovedregel må man ikke gå ud fra, at komponisten har godkendt de afvigelser eller selvstændige bidrag, som skyldes afskriveren. Står man med en hovedkilde i form af en "godkendt" eller "autoriseret" afskrift, kan udgiveren ikke blot betragte denne som autoritativ og dermed betragte afvigelser i andre kilder som varianter. Selv ikke i tilfælde, hvor komponisten eksplicit anfører, at en afskrift er "gyldig". Hundrevis af foreliggende partitursider i afskrift uden mindste spor af Langgaards pen vidner om, at han ikke brugte tid på at efterkontrollere afskriverarbejdet. Selv partiturafskrifter til værker, Langgaard har dirigeret ved koncerter, rummer åbenlyse afskriverfejl, misforståelser og forglemmelser, som komponisten har overset.

I henhold til det kildekritiske princip, Langgaard Udgaven hviler på, må fejllæsninger, forglemmelser og unøjagtigheder, som skyldes afskriveren, elimineres ved kollation med de forlæg, som har været brugt, og som næsten altid er et endnu eksisterende autografmanuskript. Generelt sættes autenticitet højere end autorisation. Det vil sige, at en autografkildes udsagn alt andet lige tillægges større vægt end en afskriftkilde til samme værk. Det indebærer, at udgiveren for hver eneste afvigelses vedkommende må tage selvstændig stilling til, om afskriften rummer en fortolkning af forlæggets udsagn, som ligger inden for en acceptabel 'toleranceramme', eller om det drejer sig om en forvanskning, som udgiveren må justere.

En afskrivertekst kan under ét kun betragtes som udgivelsesmæssigt autoritativ, hvis forlægget (Langgaards egenhændige renskrift) er forsvundet. I sådanne tilfælde vil afskriverfejl og -mangler måske kunne identificeres ved inddragelse af andre kilder.

Da operationen har til hensigt at nå ned til nodetekstens autentiske niveau og fjerne 'uvedkommende' fejl og unøjagtigheder, drejer det sig ikke blot om at rense afskriftteksten for regulære fejllæsninger og forglemmelser, men også om at kontrollere placeringen af dynamiske angivelser mv. i forhold til Langgaards egenhændige notation. Afskriverens egne bidrag eller løsningsforslag bør elimineres, men kan dog tages redaktionelt til efterretning i udgaven, hvis omstændighederne taler for det, og hvis udgiveren i øvrigt er enig.

Der forekommer særtilfælde, hvor afskriveren er Constance Langgaard, og hvor der kan konstateres uoverensstemmelser mellem forlæg og afskrift, som kun kan være et resultat af et 'samarbejde' mellem ægtefællerne i forbindelse med udfærdigelsen af afskriften. En afskrift af denne art må være det nærmeste, man hos Langgaard kan komme en "godkendt" afskrift med selvstændig autoritativ værdi (eksempler: klaverværket *Flammekamrene* og klaverpartituret til den endelige version af *Antikrist*).

Uoverensstemmelser mellem afskrivertekst og forlæg dokumenteres i udgavens noteapparat. Udgiverens redaktionelle tilføjelser relaterer sig til den rensede og justerede afskrivertekst, og altså ikke blot til hovedkilden, som den fremstår i sig selv. Omfanget af typografisk markering kan være justeret efter individuelle kriterier i kildemæssigt komplicerede tilfælde.

Den typografiske markering ledsages af den kritiske beretnings dokumentation, uddybende kommentarer, oplysninger om eventuelle udeladelser fra hovedkilden, varianter mv.

Partiturdgaver (og udgaver for soloinstrument) forsynes med den fuldstændige dokumentation (typografisk markering i nodeteksten, forord, revisionsberetning), mens 'afspaltede' udgaver såsom stemmer, klaverpartiturer og korpartiturer fremstår 'rene', dvs. uden skarpe parenteser, med hele buer og uden redaktionelle tekstdele.

Redaktionel praksis

Redaktionsgrundlaget

Hovedreglen er, at udgaven af et værk henholder sig til '*komponistens sidste vilje*'. I nogle tilfælde vil det dog være relevant også at udgive tidlige versioner af et værk, hvis sådanne adskiller sig væsentligt fra den 'endelige version' og i øvrigt kan afgrænses kildemæssigt. Som rettesnor kan man benytte Langgaard-værkfortegnens værk- og versionsopdeling.

Blandt det foreliggende kildemateriale udpeges *hovedkilden*, som udgaven af et værk i et og alt forholder sig til. Hvis hovedkilden rummer partier i afskrift af Constance Langgaard eller tredjemand skal afskriverens kilder inddrages i redaktionsarbejdet med henblik på at eliminere afskrivningsfejl, fejllæsninger og forglemmelser.

Det fastlægges i hvilket omfang, udgiveren skal lægge vægt på andre kilder end hovedkilden. Tidligere eller senere, selvstændige versioner af et værk kan - med yderste forsigtighed - inddrages, idet de kan rumme oplysninger, som umiddelbart kan hjælpe udgiveren med at løse et aktuelt tolkningsproblem. Som hovedregel skal udgiveren ikke dokumentere varianter i kilder af sekundær betydning (i kildebeskrivelserne kan særlig interessante forhold trækkes frem).

Det afgøres, hvorledes udgaven skal forholde sig til rettelser og tilføjelser i hovedkilden, foretaget af komponisten selv eller af andre på forskellige tidspunkter og med forskellig hensigt. Et manuskript kan indeholde skitseagtige tilføjelser, som er kommet til i forbindelse med genbrug af musikken i et andet værk (og som ret beset ikke vedrører det værk/den version, man har til hensigt at udgive), eller der kan forekomme tilfældige rettelser 'med løs hånd', som er spor af en påtænkt, men aldrig realiseret revision af et værk.

Er der tale om alternative udførelsesmåder af dele af en komposition, må det besluttes, hvorledes dette tilrettelægges hensigtsmæssigt i nodeudgaven.

Disse kritiske undersøgelser, som også omfatter ikke-nodekilder, munder ud i formuleringen af et kort, præcist formuleret "redaktionsgrundlag", som er redaktionsarbejdets 'grundlov' og som gengives i sin fulde ordlyd i revisionsberetningen og i kort form i udgavens forord (mere herom nf.).

Vejledende retningslinjer

TYPOGRAFISK MARKERING I NODETEKSTEN

Udgaven anvender skarpe parenteser og buer med brudt (stiplet) linje til angivelse af redaktionelle tilføjelser og rettelser. Skarpe parenteser skrives altid i ordinær skrift. Bueforlængelser og –forkortelser angives med en kombination af hel og brudt linje. De typografisk markerede detaljer omfatter:

- *komplettering* og *ændringer* (fx bueændringer) relateret til gentagelser og parallelsteder i hovedkilden (kilde-interne kompletteringer) og evt. andre kilder (kilde-eksterne kompletteringer)
- *supplerende komplettering* (analogi-tilføjelser af forskellig art)
- *rettelser* af fx nodefejl

Det kan måske omvendt være oplysende at vide, hvad der IKKE markeres typografisk i udgaven:

- *justeringer* som er en følge af at 'læse teksten efter komponistens åbenlyse intention' - reelt vil det sige at udbedre en sjusket og uegal notationsmåde i kilden (foretages stiltiende, hvis der ikke er noget særligt at bemærke), det gælder særlig afstemning af dynamiske kiler og "fisk"
- *udeladelser* af overflødige eller fejlanbragte detaljer, fx fortegn eller artikulationstegn (skal nævnes i beretningens noteafsnit)
- *korrektioner og ændringer*, der blot er en 'omskrivning' af, hvad der i forvejen fremgår entydigt af kilden, fx rettelser af stavfejl (kan evt. nævnes i beretningen) eller anvendelse af en italiensk betegnelse i stedet for en dansk
- *normalisering* af nodeteksten efter en nutidig, notationsteknisk standard (igen kun en omskrivning af, hvad der i forvejen står i kilden, og derfor noget, som normalt foretages stiltiende)
- *korrektion af vokalteksster* (dokumenteres i forord og/eller beretning)

Nedenfor følger en række redaktionelle retningslinjer på det overordnede plan - der henvises til bilaget *Redaktionsvejledning 1 OM NODER*, hvad angår den konkrete redaktionelle adfærd på detailplanet.

GENTAGELSER - OG DET, DER LIGNER

Det er en redaktionel hovedregel, at afsnit, der gentages (evt. transponeret), sammenholdes og kompletteres systematisk vice versa (med brug af skarpe parenteser og stipling af buer). I revisionsberetningen specificeres hvilke afsnit, der på denne måde er gjort notationsmæssigt uniforme. Forskelle, der af den ene eller anden grund bibeholdes, anføres også i beretningen.

Der skal ikke nødvendigvis ske en total egaliserings af notationen i to 'ens' passager. Forskelle, som det ikke giver mening at prioritere imellem, bør bibeholdes, fx enharmonisk notation eller ombytning af stemmer mellem instrumenter i et partitur. En enkelt afvigende eller ombyttet tone eller akkord i to ellers ens passager kan forekomme, formodentlig ganske arbitrært, men hvis der ikke kan tales om en egentlig fejl, bør notationen bibeholdes.

Langt vanskeligere er det at vurdere, om gensidig komplettering og egaliserings af notationen er på sin plads ved næsten-gentagelser, altså passager med parallelt, men ikke identisk musikalsk indhold. Der kan næppe siges noget generelt om det; det må vurderes i hvert enkelt tilfælde, om notationsforskellene er arbitrære eller snarest et udtryk for komponistens ønske om at variere det musikalske udtryk. Som en rettesnor kan man sige, at hvis konteksten i det musikalske forløb er forskellig og hvis blot et enkelt parameter som fx dynamik noteres *forskelligt*, er det tilrådeligt at vise stor tilbageholdenhed og evt. helt undlade at foretage redaktionelle tilføjelser. I almindelighed kan der dog være god mening i at egalisere frasering og artikulation.

Særligt vanskeligt er det med klaver- og orgelmusik. Som romantisk sindet og stemningsfikseret pianist-organist-komponist kan det ikke udelukkes, at Langgaard med vilje har ønsket at holde notationen åben for ad libitum fortolkning. Når accenter, dynamik, frasering osv. er mere eller mindre uensartet noteret i to musikalsk enslydende passager, er det måske blot et udtryk for, at Langgaard selv spillede de pågældende passager forskelligt. Udgiveren står her i lidt af et dilemma, for det er jo ikke sikkert, at selv en tilsyneladende oplagt og uproblematisk komplettering, hvor fx fællesmængden af accenter anføres både første og anden gang en passage forekommer, er i overensstemmelse med komponistens intentioner.

Uregelmæssighederne kan være udtryk for, at komponisten slet ikke har taget stilling, men blot nærmest 'forsøgt sig' med nogle forslag, hvorfor en meget rigoristisk og håndfast redaktionel fremgangsmåde vil virke forkert. Udgiveren må fortage et velovervejede valg og kan trøste sig med, at det vil fremgå umiddelbart af nodeteksten, hvad der er komponistens notation, og hvad der er udgiverens tolkning. Hvis udgiveren føler sig en smule på gyngende grund, kan man lette samvittigheden ved kort at beskrive forholdet på en synlig plads foran i udgaven – dvs. i de indledende tekster.

Det har vist sig, at man skal være påpasselig med 'bagudrettet komplettering' eller 'bagudrettet egalisering' i forbindelse med gentagelser. Hvis det er muligt at tolke den uensartede notation som et ønske fra komponistens side om fx at 'indføre' accenter eller ændre frasering eller dynamik i et musikalsk forløb, må man indrette sin komplettering herefter for at undgå 'overredigering'. Skoleeksemplet her det ganske vist helt særegne værk *Ixion* (symfoni nr. 11). Der henvises til revisionsberetningen for nærmere information.

STILTIENDE KORREKTIONER

Normalisering, standardisering og konsekvensretning uden musikalsk betydning (ændring fra kilde-entydig til udgave-entydig notationsmåde) foretages stiltiende, dvs. uden typografiske angivelser eller omtale. Det kan fx være omskrivning fra F- til C-nøgle i en fagotstemme eller indsættelse af dobbelt taktstreg ved ændring af faste fortegn. Desuden foretages de fleste små justeringer af dynamiske angivelser stiltiende.

JUSTERINGER / RETTELSER

Nodehoveder, artikulationstegn, buer, foredragsbetegnelser, dynamiske angivelser og spilletekniske anvisninger, der er unøjagtigt anbragt eller 'slinger' i kilden, bringes stiltiende på plads i udgaven - med mindre der er begrundet tvivl om læsningen eller komponistens intentioner.

Den enkleste justering sker efter gængse typografiske kriterier: spilletekniske angivelser anbringes over systemet (i ordinær skrift), foredragsbetegnelser og dynamik under systemet (i kursiv), artikulationstegn nær nodehovedet, osv.

Vanskeligere er de situationer, hvor redaktøren skal skelne mellem en "justering" (der kan foretages stiltiende) eller en decideret "rettelse" (der kræver markering i nodeteksten og dokumentation i beretningen). Sondringen fremgår af de følgende underafsnit (som også omhandler et par andre forhold, udgiveren skal være særlig opmærksom på):

- *noder*

Et nodehovedes form og størrelse kan gøre læsningen umiddelbart usikker, fordi det delvis rager ind over mellemrummet eller linjen over eller under. Stiltiende justering kan ske, hvis 'lidt god vilje' og skelen til konteksten (unisone stemmer, nærtstående gentagelser) ikke efterlader tvivl om, hvor noden hører til.

Hvis man derimod må konkludere, at der er tale om en regulær notationsfejl, skal der foretages en rettelse, som markeres i nodeteksten (med en skarp parentes omkring nodehovedet) og begrundes i beretningen.

- *artikulationstegn*

Forfløjne staccato-prikker, marcato-angivelser og andre artikulationstegn bringes uden videre på plads, hvis 'lidt god vilje' ikke efterlader tvivl om deres nodemæssige tilhørsforhold.

Hvis tegnet er entydigt placeret, men fejlanbragt i farten, kan det inden for samme takt flyttes uden typografisk markering, men med en beskrivende note i revisionsberetningen. Flyttes tegnet hen over en taktstreg, må det ske efter 'fjern & tilføj'-princippet, dvs. at det forkerte tegn reelt udelades, mens et nyt tilføjes redaktionelt på den rigtige plads (i skarp parentes); processen begrundes i revisionsberetningen.

Komplettering af artikulationstegn kan ske 'lodret' med forsigtighed. Normalt kompletteres kun inden for samme instrumentgruppe eller mellem unisone stemmer. Hvis en blæserstemme følger en strygerstemme unisont er det dog almindeligt, at blæserinstrumentet blot tilfører "klang" til passagen, og at dynamik og accentueringer derfor kun er angivet (og kun skal være angivet) i strygerstemmen. Kildematerialet rummer megen 'sjusk' på dette felt. Men ikke alt falder ind under denne kategori. Langgaard kan fx finde på at anbringe individuelle accenter i en tutti-sats, således at en enkelt tone i en stemme eller akkord fremhæves, fx en septim eller en forudholdstone. Accenter anbragt på udvalgte toner indenfor ét bestemt register medfører ikke pr. automatik, at de samme toner i andre registre også skal accentueres. Udgiveren må skønne i hvert enkelt tilfælde - situationen kan være meget forskellig fra værk til værk.

- *buer*

Buer kan være 'forskudt' i forhold til noderne eller kan være anbragt med så løs hånd, at læsning af deres begyndelses- og endepunkt ikke er entydig. Sådanne upræcise buer justeres stiltiende, hvis en skelen til konteksten - parallel frasering i samme instrumentgruppe, gentagelse af passagen - ikke efterlader tvivl om fraseringen. En decideret buerrettelse forudsætter således, at buen fremstår klart noteret i kilden. Redaktionel forlængelse og forkortelse af buer sker med 'brudt streg' (stipling). Hvis der er tvivl om komponistens intention, fordi buerne i en passage (og dens evt. gentagelser) er anbragt inkonsekvent, må udgiveren helst nå frem til den mest plausible løsning og i overensstemmelse hermed foretage markering i noteteksten og evt. begrunde valget i beretningen. Man kan dog også vælge at lade buerne stå som i kilden. Desuden skal redaktøren være opmærksom på, at bueangivelser i strygere og blæsere ofte er forskellige, endog i unisone passager.

- *dynamiske angivelser*

Crescendo- og diminuendo-'hårnåle' (og *dim.* og *cresc.*-angivelser) kan være forskudt i betydelig grad i forhold til hinanden inden for en instrumentgruppe, selv om meningen er en jævnt forløbende musikalsk effekt. Angivelser af styrkegrad kan også være ret 'skævt' placeret. Uregelmæssighederne skyldes ofte manglende plads mellem systemerne (dynamikken synes skrevet ind efter noder og buer), men ganske ofte er grunden øjensynlig komponistens skrivehastighed, der medfører at angivelser af dynamik, spillemåder mv. har en tendens til at forskyde sig i skriveretningen, altså mod højre. I næste alle tilfælde sker justeringen derfor mod venstre.

Ved afstemning i en flerstemmig sats sigtes mod en gennemsnitsplacering af angivelserne, idet der dog dels tages højde for Langgaards formodede intention (samt gentagelser og parallelsteder), dels de manglende pladsforhold mellem systemerne, som kan være årsag til, at en angivelse er ude af trit med de øvrige.

Kiler afstemmes (forlænges, forkortes) stiltiende, hvis tegnets begyndelse eller slutning er nogenlunde bibeholdt. Hvis afstemning kun kan opnås ved at hele kilen flyttes markant, opfattes det som en rettelse, der kan effektueres efter 'fjern & tilføj'-princippet, dvs. den originale kile udelades og en ny tilføjes redaktionelt på den korrekte plads (processen beskrives i revisionsberetningen).

Udgiveren skal være opmærksom på, at meget korte "fisk" (< >) normalt ikke skal udføres som *cresc.* efterfulgt af *dim.* Det er simpelthen er en anden måde at skrive "espr." på – i strygerstemmer vil man snarest udføre det som *vibrato*. Den rette notationsmåde vil være, at "fisken" er centreret omkring nodehovedet.

- *foredragsbetegnelser*

Der er normalt hos Langgaard at finde betegnelser som fx *espr.* eller *marc.* skrevet to-tre-fire noder henne i en sammenhængende frase i stedet for ved første node. Sådanne upræcist placerede angivelser kan stiltiende flyttes, med mindre der er begrundet tvivl om, hvad komponisten mener.

TILFØJELSER

Som hovedregel markeres alt, hvad der føjes til hovedkildens nodetekst, typografisk i partituret (skarp parentes, stiplede buer). Noder, der tilføjes, bringes i en skarp parentes, hvis størrelse er afstemt således, at den dækker hele tilføjjelsen (nodehovede og -hals, dynamik og buer).

Kildens angivelser af dynamik, spillemåder, artikulation og foredrag i relation til de enkelte nodesystemer læses bogstaveligt. Selv om det muligvis kan være 'underforstået', at en angivelse - fx et forte-tegn - gælder for to eller flere systemer, opfattes det således, at én angivelse kun gælder for ét system. Det giver som regel sig selv ud fra placeringen og konteksten, hvilket system en angivelse refererer til. Hvis ikke, må udgiveren tage en rask beslutning.

I partiturer, hvor to stemmer noteres med halse op og ned skal artikulationstegn anføres ved såvel over- som understemmen. Der forekommer partiturer, hvor Langgaard konsekvent anbringer kun ét artikulationstegn gældende for begge stemmer (i homofon sats); her vil man kunne nøjes med en generel redaktionel note og stiltiende tilføjelse af manglende tegn.

Der findes enkelte undtagelser fra reglen om, at alle tilføjelser skal i skarp parentes – først og fremmest den, at orienteringsfortegn tilføjes af udgiveren i runde parenteser. Øvrige undtagelser findes beskrevet i bilaget *Redaktionsvejledning 1 OM NODER*.

UDELADELSER

Der kan af og til konstateres, hvad man kan kalde 'afsmitning' i en kilde, dvs. at RL i farten er kommet til at gentage en accent, nogle staccato-prikker, en bue eller andet i en stemme, som ifølge kontekst eller paralleltakter ikke skulle have været forsynet med de pågældende angivelser. Sådanne ting, samt fx overflødige (og måske misvisende) fortegn, udelades i udgaven.

Alle udeladelser nævnes som hovedregel i revisionsberetningen under hensyntagen til redaktions-grundlaget (udgiveren kan have valgt generelt at se bort fx fra visse typer af tilføjelser i manuskriptet). Undtagelse gælder spilletekniske anvisninger og andet, som i kilden er angivet specifikt til orientering efter en bladvending, fx "(pizz)".

Om sangtekster

- Et digterværk, som Langgaard benytter, skal respekteres som selvstændigt værk
- Bevidste tekstændringer foretaget af komponisten bør respekteres
- Der anvendes ikke typografisk markering i udgavens tekstlægning
- Der redegøres i forord eller revisionsberetning for tekstvarianter (ved Langgaards egne tekster) og Langgaards ændringer af originalteksten (ved andres tekster)

Det medfører:

- Originalteksten af et digterværk benyttes med mindre ændringer fra Langgaards side er klart udtryk for en kunstnerisk disposition
- Hvor Langgaard moderniserer eller modificerer en ældre sproglig form - fx en bibeltekst - følges Langgaards version, også selv om den ikke er konsekvent gennemført. Der foretages dog normalisering af stavemåden af enkeltord
- Gammel retskrivning i danske - aa + store begyndelsesbogstaver i navneord - gennemføres konsekvent (Langgaard benyttede hyppigt å og små begyndelsesbogstaver efter reformen i 1949)
- Langgaards brug af accenter og understregning (gengives i reglen som kursivering) bibeholdes
- Teksten til et værk gengives normalt foran i partituret med noter; i tilfælde, hvor Langgaard har skrevet teksten, kan noterne medtages i revisionsberetningen i et særligt afsnit
- Det vurderes, om digtstrofer, som Langgaard har udeladt, bør medtages i tekstgengivelsen foran i partituret (med særlig typografisk markering: petit, kursiv eller lign.).

Hovedreglen er, at kun Langgaards originalt komponerede tekstversion gengives under noder i udgaven, dvs. oversættelser bringes ikke her. Den originale version er jo nemlig ufravigelig, mens en oversættelse altid vil kunne diskuteres. Tekstlægning i sekundærudgaver, som udelukkende tjener praktisk brug, såsom korpartiturer og klaverpartiturer, kan derimod ske efter behov.

Indholdet af det enkelte bind

Hver bind disponeres således:

TITELSIDE (dansk/engelsk)

INDLEDENDE TEKSTDELE (dansk og parallel engelsk tekst)

- Kolofon (forlag, redaktør, støttegivere, taksigelser, spilletid)
- "Om udgaven" (kort forebemærkning om kilder og redaktionelle principper)
- "Dedikation"
- "Motto" og/eller "Komponistens forord"
- "Om værket" (udgiverens forord om værkets tilblivelse og reception)
- Gengivelse af sangtekst + evt. oversættelse(r) til orienteringsbrug
- Oversigt over vokal- og instrumentalstemmer (orkestermusik)
- "Note til dirigenten"

Nodedel

Kildebeskrivelser og kritisk beretning

Revisionsberetningen indgår ikke i de partituru dgaver, der leveres som 'print-on-demand' fra forlaget. Den lægges derimod (ligesom forordet til det pågældende værk) ud på Internet som pdf-fil, hvorfra enhver kan downloade og udprinte den. I en evt. bogtrykt udgave bør beretningen på traditionel vis trykkes efter nodedelen (men under

alle omstændigheder er det særdeles upraktisk for den, der vil studere noder og beretning, at disse står i samme bind).

Beretningen betragtes som en enhed, der 'hviler i sig selv', og som skal kunne læses og forstås selvstændigt, dvs. uden at man har udgave og kilder ved hånden. Beretningen skal også være udformet således, at den, der sammenholder hovedkilden (og kun den) med udgaven, får tilstrækkelig information til, at man ned til mindste detalje kan følge og forstå udgiverens dispositioner. Beretningen omfatter følgende hoveddele:

- *Kilder*

Udførlig objektiv oversigt og beskrivelse af nodekilder til værket, deres omfang, tilstand og indhold. Kilderne betegnes efter vanlig praksis **A**, **B**, **C**, osv. (ved sammenhørende kilder, som er delt i flere separate enheder, kan man bruge fx **B1**, **B2** osv.)

- *Kildediskussion* [ikke obligatorisk]

Hvis kildesituationen er kompliceret, kan der indføres et afsnit her, som beskriver kildernes historie og indbyrdes relationer med argumentation for valg af hovedkilde og ledsaget evt. af grafisk fremstilling af kildernes 'stamtræ'.

- *Redaktionsgrundlag*

Her anføres præcist, hvilken kilde, der er lagt til grund for udgaven og om udgaven forholder sig på en særlig måde til denne kildes samlede indhold (hvis den rummer flere 'lag' eller 'versioner'). Hvis udgaven trækker på andre kilder, anføres hvilke og i hvilket omfang. Alle de foran beskrevne kilder bør nævnes, afsluttende med de kilder som er uden interesse for udgaven.

- *Retningslinjer for udgaven*

Omfatter 'udgivelsestekniske' forhold som typografisk markering i noteteksten, oversigt over passager, der er gensidigt kompletteret (og som ikke behøver særskilt behandling i noteafsnittet), redaktionel håndtering af usædvanlige forhold i kilden, oversigt over stiltiende justeringer mv.

- *Særlige redaktionelle problemer*

Omtale af udvalgte værk- og kildespecifikke forhold, som er særlig vanskelige eller interessante og kræver uddybning.

- *Noter*

Supplerende dokumentation og begrundelser for foretagne ændringer samt oplysninger om forhold som ikke er typografisk markeret i udgaven, fx om udeladelser fra hovedkilden. Noteapparatet rummer tillige eventuelle varianter.

Der henvises til bilaget *Redaktionsvejledning 2 OM TEKSTER* for så vidt angår standardformuleringer, indhold og praktiske anvisninger til udformning af de redaktionelle tekstdele.

Bendt Viinholt Nielsen, 2000-2002, rev. 2006, enkelte detaljer senere korrigeret.